

PRIKAZI

Jadranka Grbić Jakopović: *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, dijaspora i identitet*

Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014., 200 str.

Najnovija knjiga prof. dr. sc. Jadranke Grbić Jakopović pod naslovom *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, dijaspora i identitet* predstavlja iznimno kvalitetno štivo ne samo za znanstvenike nego i za studente, stručnjake svih vrsta ali i za sve čitatelje koje zanimaju migracije, identitet i hrvatska dijaspora. Knjiga je podijeljena u tri dijela. Prvi se dio odnosi na temu naslova te je autorica toga dijela prof. dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović. Druga dva dijela su prilozi Marijete Rajković Ivete i Paule Gadža “Hrvati u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosi u Zagrebu” i Milane Čermelić i Biserke Jaramazović Ćurković pod naslovom “Tradicijska obilježja zaručnog darivanja kao simbol identiteta bunjevačkih Hrvata”. Prvi dio koji predstavlja i osnovni sadržaj knjige podijeljen je u dva osnovna dijela. Prvi se bavi teorijskim pitanjima migracija i migranata te pitanjima identiteta, dok se drugi dio bavi vrlo interesantnom temom hrvatske dijaspore od prvih migracija u kasnom srednjem vijeku do današnjih dana. U prvom dijelu autorica donosi promišljanja o dimenzijama migracijskih kretanja u smislu migracijama zahvaćenih geografskih prostora, o strukturalnim karakteristikama migracija, situiranosti migranata u novim sredinama, imigracijskim politikama zemalja useljenja i slično. Autorica polazi od činjenica da su migracije prisutne od pojave čovječanstva te da su se one mijenjale na onaj način na koji se mijenjala povijest čovječanstva. Posebno se bavi migracijskim kretanjima u drugoj polovini 20. stoljeća kada je zbog procesa dekolonizacije došlo do velikih pokretanja ljudi, osobito u zemljama trećeg svijeta. Masovne prisilne migracije, prema autorici, uzrokovane su i stvaranjem novih država u Europi nakon pada socijalizma krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Migracijama su pridonijeli i eurointegracijski procesi koji su omogućili mnogo lakšu cirkulaciju ljudi diljem Europske unije. Autorica ističe i deindustrijalizaciju zapadnih sila što je izmijenilo migrantske putove te recesiju početkom 21. stoljeća koja je poremetila svjetsko tržište, pa i tržište rada. Migracije, tako, posebno u posljednja dva desetljeća, kako zaključuje autorica, postaju sve “kompleksnije, ambivalentnije, ubrzanije, diferenciranije, globaliziranije”. Migranti se, kako ih je sve više, počinju smatrati sve češće faktorima moguće destabilizacije nacionalne sigurnosti i suvereniteta. Autorica se bavi problemom kako se mijenjaju migracije, a kroz to proučava i kako se mijenjaju teorijski pristupi istraživanjima migracija i migracijskih politika. Grbić Jakopović ističe kako se nekadašnji multikulturalizam i integracija zbog suspektности brojnih političkih čelnika pojedinih država i njihovih građana sve

češće zamjenjuju pojmom interakcija. Budući da se povećava broj sudionika u globalizacijskom migracijskom sustavu, povećavaju se i razlike između pojedinih migrantskih skupina. Autorica odgovore na navedena pitanja traži kroz više teorijskih pristupa migracijskim procesima pa navodi neoklasični ekonomski pristup, teorije o dualnom tržištu rada, teorije o novim ekonomija tržišta rada, povijesno-strukturalistički pristup, teoriju migracijskih sustava, transnacionalnu teoriju i teoriju mrežno posredovanih migracija. Autorica je pokazala da se pitanja migracija i migracijskih kretanja ne tiču samo etnološke znanosti nego i povijesti, geografije, demografije, ekonomije sociologije, lingvistike, politologije i statistike što pokazuje da takva istraživanja uistinu moraju biti multidisciplinarna i interdisciplinarna.

Dio knjige bavi se i migrantskim identitetima. Tijekom vremena, kako je autorica pokazala, mijenjaju se identiteti i tradicionalne predodžbe o privrženosti i pripadnosti. Autorica se pita o dvojnosti migrantskog identiteta, odnosno o multipliciranju zavičaja i domovine. Zaključuje kako je identitet fluidan i neodređen aspekt društvenog života kojim se može manipulirati; različitog je značenja u različitim situacijama te od samih sudionika ovisi kakav će on biti. Dakako, postavlja i pitanje koliko još u danima korporacijskog multikulturalizma ima mjesta za pluralizam pojedinih kultura. Zaključuje, ipak, kako identitet živi istodobno u globalnosti i lokalnosti, a također i u povijesnosti, odnosno prošlosti jer se svaka generacija pozivanjem na prošlost poziva na suvremenost.

Drugi dio prvog dijela knjige bavi se migracijama Hrvata izvan Hrvatske od 15. stoljeća do današnjih dana. Autorica je ovaj dio knjige posebno zanimljivo realizirala koristeći i brojne primjere, odnosno citate iz literature i novina koji upućuju na snalaženje i život hrvatskih iseljenika u novoj domovini. Dr. Grbić Jakopović zaključuje kako je Hrvatska u kasnom srednjem vijeku bila emigracijsko područje, a kako od 18. stoljeća postaje ponovno imigracijska zemlja što pokazuje i činjenica da su neke od današnjih nacionalnih manjina u Hrvatskoj tijekom 18. i 19. te početkom 20. stoljeća doselile na teritorij Hrvatske. Od druge polovine 19. stoljeća stanovništvo Hrvatske ponovno odlazi u emigraciju, posebno u prekomorske zemlje poput Amerike i južne Afrike. Tek od kraja 20. odnosno početka 21. stoljeća Hrvatska, zahvaljujući eurointegracijskim procesima, ponovno postaje imigracijska zemlja. Grbić Jakopović započinje priču o hrvatskom iseljeništvu od osmanskih upada na područje Hrvatske. Tako prati život prvih iseljenika na Apeninski poluotok (tzv. moliških Hrvata) od odlaska u 15. stoljeću do danas. Sačuvana tradicija o tome da su na Apeninski poluotok doselili jednog petka u mjesecu svibnju autorici daje ideju za naslov poglavlja što tekst približava i neznanstvenoj publici. Grbić se bavi i problemom neminovnog izumiranja jezika moliških Hrvata, ali i drugih hrvatskih nacionalnih manjina koje su iselile tijekom 15. ili 16. stoljeća i koje su gotovo do

današnjih dana očuvale jezik. Kod prikaza Gradišćanskih Hrvata Grbić Jakopović daje, kao uostalom i kod svih ostalih grupa Hrvata koje opisuje, jedan iznimno kvalitetan sažeti prikaz koji, kao što sam napomenuo, obogaćuje vrijednim citatima iz novina i literature. Autorica knjige bavi se i pojedinim skupinama Hrvata koje su na pragu izumiranja jer je proces asimilacije uzeo toliko maha da ga je nemoguće vratiti unazad. Tako, na primjer, spominje malu skupinu pomurskih Hrvata te podravske Hrvate čije su veze sa Hrvatima u Hrvatskoj bile intenzivne sve do 1948. godine. Autorica spominje i malo poznatu komunikaciju *huškanja* koju su upotrebljavali pomurski Hrvati zato da bi se čuli s onima s druge strane rijeke kada su službene komunikacije između Mađarske i Jugoslavije bile prekinute. Podaci poput spomenutog *huškanja* ili činjenice da je 1998. umrla posljednja osoba koja je poznavala jezik sentandrejskih Dalmatina pokazuju da se autorica nekim skupinama obrađenim u knjizi posebno bavila i da je provodila terenska istraživanja koja su joj omogućila da knjiga bude kompletnija i obogaćena pojedinim kuriozitetima. U knjizi su obrađeni i Hrvati u Češkoj, Slovačkoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Osobito su zanimljivi podaci o suvremenom stanju tih zajednica. Vidljivo je da se autorica informirala o stanju nacionalne svijesti, jezika, raširenosti udruga, a iz djela drugih autora, kao na primjer iz djela Sanje Vulić o govoru janjevačkih Hrvata u Bugarskoj, donosi najzanimljivije citate što knjigu čini privlačnom i životnom kako za studente tako i za širu javnost. Kada piše o prekomorskom iseljeništvu, Jadranka Grbić Jakopović promatra hrvatsku dijasporu od samih početaka određujući uzroke iseljavanja, tipove migranata i podrijetlo migranata. Posebno su interesantna zapažanja dr. Grbić Jakopović koja se tiču Australije i Novog Zelanda. Kako zaključuje dr. Grbić Jakopović, na Novi Zeland pretežno su iseljavali dalmatinski seljaci, a riječ je bila o tzv. lančanim i lutajućim migracijama. Kroz primjere koje dr. Grbić Jakopović daje o tipovima migracija moguće je mnogo toga naučiti. Kako i sama dr. Grbić piše u sažetku, knjiga je zapravo svojevrsni udžbenik za studente etnologije i kulturne antropologije, pa takvi primjeri koje dr. Grbić Jakopović ističe na više mjesta studente zorno upućuju na tipove migracija koje su bile prisutne kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Vrijedan je i doprinos knjige utoliko što u svakoj cjelini autorica donosi i broj iseljenika u pojedinoj zemlji, kako sadašnje tako i nekadašnje stanje, te stanje organiziranosti hrvatskog školstva odnosno crkvene organiziranosti kod hrvatskih iseljenika. Jedno od posebnih potpoglavlja knjige tiče se Hrvata u bivšim jugoslavenskim republikama gdje su nam u kratkim crtama iznijete najvažnije činjenice o Hrvatima u Sloveniji, Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori te napomena o Hrvatima u Bosni i Hercegovini koji ne predstavljaju dijasporu nego konstitutivni narod.

Zabrinjavajuća je statistika koju dr. Grbić Jakopović iznosi na kraju knjige gdje donosi podatak da je s područja Hrvatske u posljednjih pet godina iselilo čak

50 000 mladih ljudi. Kako i sama piše, pretežno se radi o ekonomskim migrantima. Portal *Mladi, napustimo Hrvatsku* podržalo je čak 45 000 osoba u samo nekoliko mjeseci, a za razliku od nekada sve je veći udio mladih visokoobrazovanih muškaraca i žena u populaciji koji iseljava. Ohrabrujuća je činjenica, barem što se tiče hrvatske populacijske politike, da je današnja visokorazvijena tehnologija omogućila komunikaciju između poslovnih partnera širom svijeta tako da zaustavlja potencijalne migrante.

Dva priloga koja su pridodana knjizi zapravo su empirijska istraživanja na terenu koja potvrđuju teoretski dio dr. Grbić Jakopović i slikovito ilustriraju stanje nacionalne svijesti kod Bunjevacu u Vojvodini odnosno kod Hrvata u Argentini i povratnika iz Argentine u Hrvatsku. Oba su priloga iznimno korisna studentima, budućim istraživačima koji preko njih mogu dobiti ideju za vlastita istraživanja i za preuzimanje metodologije koja je primijenjena u ovim istraživanjima. Prvo istraživanje o Hrvatima u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosima u Zagrebu vrijedno je zbog dvostrukog istraživanja, odnosno razgovora s kazivačima u Argentini i razgovora s povratnicima iz Argentine u Hrvatskoj, dok je drugo istraživanje o tradicijskim obilježjima zaručnog darivanja kao simbola identiteta bunjevačkih Hrvata obogaćeno i istraživanjem starije, teško dostupne literature,.

Promatrajući knjigu dr. Jadranke Grbić Jakopović, možemo zaključiti kako je riječ o uistinu korisnom i zanimljivom štivu koje je potkrijepljeno iznimno iscrpnom teoretskom podlogom te kojoj ne manjka primjera iz svakodnevice dijaspore što knjigu čini čitljivom i za manje stručnu publiku. Istaknuo bih isto tako kako knjiga ima i udžbenički karakter te je višestruko korisna studentima – što zbog podataka koji se nalaze u njoj, što zbog načina na koji je napisana, što zbog metodologije empirijskog istraživanja.

Filip Škiljan

Suzana Marjanić: *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Udruga Bijeli val – Školska knjiga, 2014., 1998 str.

Knjiga *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas* Suzane Marjanić prvo je a dugo će vjerojatno biti i jedino cjelovito djelo o povijesti performansa u Hrvatskoj, koje obuhvaća razdoblje od dvadesetih godina prošlog stoljeća (dadaističkih akcija grupe Traveleri, zenitističkih akcija Marijana Mikca, *Dadaističke matineje* u Osijeku) do 2010. godine, simbolički obilježene smrću rodonačelnika ovoga izvedbenog žanra u Hrvatskoj, Tomislava Gotovca,

te, po riječima autorice, “s ponekom referencom na događanja i ekonomski predapokaliptične 2011.”

Sustavno godinama i izravno prateći performersku i akcionističku scenu Zagreba, Rijeke, Pule, Labina, Splita, Zadra, Dubrovnika, Osijeka, Vinkovaca i Varaždina, Suzana Marjanić zasigurno je najpozvanija ekspertica za ovakav tip sinteze koja objedinjuje teorijska razmatranja o performansu kao izvedbenom žanru, kronologiju hrvatskih performansa, te razgovore sa 149 umjetnika i umjetnica performansa što ih je Suzana Marjanić vodila i objavljivala od 2001. godine u dvotjedniku *Zarez*. Knjiga je koncipirana unutar 15 poglavlja, od kojih prvo propituje izvedbu tijela u performansu, fenomene teatralizacije performansa i performativnog kazališta; drugo je posvećeno počecima hrvatskog performansa, dok sljedeća poglavlja iscrpno izlažu različite urbane scene hrvatskoga suvremenog performansa. Knjigu zaključuje pregled suvremenih političkih i socijalnih akcija.

No pred zadatkom prikazivanja *Kronotopa hrvatskoga performansa* Suzane Marjanić nužno je objaviti neki oblik apriorne predaje: ova trotomna knjiga od nekoliko tisuća stranica, i ne samo zbog svoga obujma nego i radijusa stvari koje je ocrtala – događaja, činjenica, koncepata, osoba, kontekstualnih i univerzalnih značenja – zapravo je “neprikaziva”. Čini se da je ovu kvalitetu svoga djela autorica imala ponajmanje na umu dok je ono pred njezinim očima raslo do *neslućenih veličina*, te da je ovaj “nedostatak” na neki misteriozan način pojačao sve druge aspekte performativnosti koje djelo inače otjelovljuje.

Suzana Marjanić, dokumentaristica, analitičarka, teoretičarka i akterica performerske scene u Hrvatskoj ostvarila se naime u želji cjelovite evidencije, reklo bi se, gotovo svakoga pojedinačnog događaja koji se može uključiti u njezinu povijest, bez namjere da uvede bitnije kriterije selekcije ili hijerarhije važnosti sadržaja. A ta je evidencija, slijedom ovako široko zahvaćenih elemenata identifikacije, naposljetku pokrila ni više ni manje nego opseg čitavoga jednog vremenoprostora (onoga *kronotopa* iz naslova ovog djela).

Pismovna, argumentacijska i diskurzivna sredstva za kojima je autorica posegnula da to mnoštvo performerskih akcija opiše, predstavi i ovjekovječi, kako u njihovoj scenarističkoj, umjetničkoj, ideološkoj i kognitivnoj namjeri, tako i u cijelom nizu parafernalija i kontingentnih kontekstualnih detalja, te napose uz pomoć dubinskih intervjuva s njihovim akterima – ta su dakle sredstva ne samo metodološki, konceptualno i na druge načine različita i mnogobrojna, nego bi se u šali moglo reći da autorica pred zadatkom koji si je postavila “nije uopće birala sredstva”.

I teorijski, i konceptualno, ali i historiografski, dokumentarno, pripovjedno – na svaki način i do maksimuma iskoristivosti jezičnih sredstava, pa još i sa slikama i fusnotama, dovedeni smo pred *gotov čin* ovog megaarhiva hrvatske performerske

povijesti, knjige koja je po svojoj značenjskoj ekonomiji, te također i po nekoj ekonomiji raspoloživosti individualnoga čitateljskog vremena, predviđena za dugo trajanje, vraćanje i prebiranje po svojim zakrpama i zakucima u ime nekih možda posve novih namjera i kuvertiranih značenja za budućnost.

Riječ je, ukratko, o konceptualno-dokumentarističkom hibridu, kolažno-kronologijskom arhivu koji je svojim prikupljačko-sistematizirajućim mehanizmom morao posegnuti u sabotiranje svih očekivanih konvencionalnih postupaka da bi uspio iznijeti zdravo dijete jednoga golemog dugogodišnjeg rada. Činjenica zaokruženosti, gotovo da bi se reklo zaključanosti ovog djela, oblikuje i poseban identitet vremena koje emanira, osjećaj završenosti čitave epohe umjetničkog performansa – 20. stoljeća kojem su pečat udarili avangardni pokreti s njegova početka a čije je valove i odjeke, unatoč lošoj povijesti, uspjelo dobaciti do finala jednoga umjetničkog, povijesnog pa čak i “ontološkog”, odnosno modernističkog projekta.

Kao *kronotop* ujedno i nacionalnog kulturoslovlja ovo nas djelo upozoravajuće podsjeća na njegove najbolje trenutke i zaboravljene potencijale visoke teoretičnosti, imaginacije i intelektualnog samopouzdanja te neke, kako se danas može činiti, naivne i snažne vjere u smisao i samooblikovanje postojanja i činjenja. Možda je najzačudnije kako je u nizanju mnoštva performerskih inscenacija kao neke vrste usporednih povijesnih događaja knjiga uspjela dočarati dimenzije hrvatskoga kulturnoantropološkog prostora te oživjeti jednu raznoliku simptomatologiju lokalnih kulturnih silnica, no snažno usmjerenih univerzalnim značenjima, pa tako i posvema odmaknutu od prizvuka otužne i beznačajne periferije koja bi danas mogla stajati za oznaku čitavoga nacionalnog pa i širega regionalnog prostora. Mnogi zanemareni i zaboravljeni prostori na taj su način oživjeli u ovoj knjizi, mjesta i gradovi danas pregaženi pseudometropolizacijom političko-kulturnog prostora a na čijim su se ulicama početkom prošlog stoljeća odvijale sada gotovo nezamislive konceptualne akcije kozmopolitskog sadržaja i dometa.

Naposlijetku, kada je riječ o znanstveno-teorijskom značaju *Kronotopa*, osim autoričnih analitičkih intervencija, uvodnim studijama Žarka Paića i Miška Šuvakovića ova je povijest hrvatskog performansa dobila svoj dodatni, dubinski smještaj u recentnoj kulturnoj teoriji kojoj istraživanje srodnog i utemeljujućeg koncepta performativa predstavlja zasigurno seminalnu točku po pitanju poimanja ne samo konceptualne umjetnosti i samog performansa nego i odnosa teorije i prakse, mišljenja i djelovanja u najširem mogućem antropološkom smislu.

Ines Prica

Boris Perić i Tomislav Pletenac: *Zemlja iza šume. Vampirski mit u književnosti i na filmu*

Zagreb: TIM press, 2015., 190 str.

Nakon uspješnice, jednako tako zajedničke knjige iz 2008. godine *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, prevoditelj i književnik sa senzibilitetom za fantastično i “odmaknuto” Boris Perić te etnolog i kulturni antropolog Tomislav Pletenac, pri čemu je Boris Perić u međuvremenu stekao titulu dežurnog vampirologa naše književnosti (zahvaljujući prije svega i njegovu romanu *Vampir* iz 2006. godine), u novoj knjizi *Zemlja iza šume: vampirski mit u književnosti i na filmu* gotovo se opsesivno zaustavljaju na atributima vampirskog mita u trijadi – predaja, književnost i film, iako je prva odrednica u podnaslovnoj sintagmi uključena u književnost. Pritom su nastojali izmaći *povijesnoj* interpretaciji srednjovjekovnoga vlaškog vladara Vlada Tepeša III. Drakule kao predložka romana *Drakula* (1897.) irsko-engleskoga književnika Brama Stokera, najpoznatijeg romana tzv. književnosti strave i užasa, koji je postao ikonogram svih kasnijih vampira, i tako su u tematiziranje uveli neke manje poznate, dakako, široj – a i nešto užoj – publici, autorske inspiracije. Naravno, zadržavaju se i na nizu referencija o povijesnom Drakuli jer, kao što navode, Stoker je i svoju koncepciju usmrćivanja vampira glogovim kolcem, a koja je upravo matrica brojnih pučkih predaja, temeljio na podatku da je Vlad Tepeš III. Drakula neprijatelje zdušno nabijao na kolac. I stoga u uvodu navedenoj “šumovitoj” (s obzirom na ikonogram naslovnice-šume iz žablje perspektive u odnosu na šumovitu Transilvaniju kao i na referencije iz Perićeva romana *Vampir*) knjizi autori navode: “Stoga nam se učinilo primjerenijim okrenuti kontekst ‘naglavce’ i u rasvjetljavanje vampirske tematike početi od romana *Drakula* kao središta zanimanja, umjesto da u njemu gledamo samo jedan od njezinih vrhunaca, što bi svakako više odgovaralo linearno-povijesnom pristupu” (str. 8–9).

Dakle, zanima ih geneza mita o vampirima u kontekstu Stokerova romana te demonstracija da je vampir izrazito uspješna metafora za ono što će se poslije zazorno imenovati *Drugi* – kao politički, socijalni i erotički talog kroz erotizaciju i seksualizaciju krvi. Tako što se tiče političke matrice, riječ je o strahu od stranaca koji su u to doba počeli pristizati u Britaniju, a što se tiče erotizacije, autori utvrđuju na osnovi frojdovski intoniranih seksualnih i socijalnih teorija da Stokerov roman *Drakula* označava trenutak u kojem popularna kultura apsorbira vampirsku legendu sa svim njezinim konotacijama – viktorijanska epoha sa svojom rigidnošću prema spolnosti i tjelesnosti tako da Drakula počinje figurirati kao viktorijanski *pornoroman*. Jednako tako vrijedi i za ženski aspekt vampira koji

se iz Le Fanuove vampirsko-lezbijske novele *Carmilla* (1872.) prenio na Stokerov roman. Naime, autori utvrđuju da iako Polidorijev *Vampir* (1819.) kao i Byronovi radovi Stokeru očito nisu bili nepoznati, presudan utjecaj na Stokera da se prihvati pisanja vampirske knjige bila je novela *Carmilla* (1872.) irskoga književnika Josepha Sheridanana Le Fanua (oba autora potječu iz istoga grada), čija se radnja zbiva u samotnom dvorcu u Štajerskoj, o austrijskoj grofici Mircalli Karnstein koja je ponovno oživjela – dakle, oživjela i pomlađena, predstavila se pod novim imenom-anagramom Carmilla, i pritom se nastoji, u lezbijskom erotičkom zanosu, dočepati srca i duše (a i tijela) svoje novostečene prijateljice Laure. U kontekstu te matrice autori zaključuju da se ženski aspekt vampira prenio iz Le Fanuove novele na Stokerov roman, “a možda bi se mogao dovesti u vezu i s frejdovskim poimanjem femininog mazohizma – određen stupanj te seksualne kvalitete liku vampira također je teško odreći” (str. 107). I cijelu tu femininu matricu Stokerova *Drakule* autori potenciraju i u potpoglavlju o Drakulinu “ženskom aspektu” gdje detektiraju da su Le Faunov odabir Štajerske kao toposa lezbijsko-vampirske novele neki teoretičari protumačili piščevom fascinacijom Barbarom Celjskom koja je u predajama sjeverne Hrvatske ostala poznata kao Crna kraljica. No, jednako je tako, nadalje utvrđuje naši vampirolozi, taj feminini aspekt vampirizma mogla utjeloviti i mađarska krvava grofica Erzsébet Báthory koja je upisana u vampirsku povijest kao najpoznatija vampirica – Krvava grofica. Poznato je da su umjetnicu performansa Vlastu Delimar razmišljanja o vječnosti u umjetnosti dovela i do vampirske estetike u ciklusu performansa *Erzsébet Báthory*, u kojem je izvedbenu inspiraciju pronašla u vampirskoj sferi koja, kako apostrofira, “nosi predznak nasilja, bizarnosti, brutalnosti, nekrofilije”.

U potpoglavlju “Rođenje književnog vampira” autori navode kako je zaista nemoguće utvrditi kako su se i kada vampiri iz pučke predaje o mitologiji krvi translirali u lijepu književnost te smatraju da se navedeno dogodilo upravo s Byronovom poemom *Kaurin* (1813.), jednim od prvih književnih djela s izraženim vampirskim motivom, kako je navedeno i u Perićevu romanu *Vampir* (str. 154, u fusnoti). No već u sljedećem potpoglavlju “Vampiri u književnosti” autori utvrđuju da se navedeno moralo ipak dogoditi prije Byrona, i to u Njemačkoj. Naime, 1748. godine u časopisu *Der Naturforscher* uz stručni članak o vampirima i vampirizmu objavljena je pjesma Heinricha Augusta Ossenfeldera pod nazivom *Vampir ili: moja draga djevojka vjeruje*. Zatim u potpoglavlju “Legenda o Juri Grandu”, nakon pregleda vampirske književnosti, autori navode da je predaja o Juri Grandu, štrigunu, vampiru iz istarskog selca Kringe, koji je nakon smrti uznemiravao noćnim posjetima svoju udovicu, došla i do Stokera, kao što ju je uostalom i Boris Perić uzeo za matricu svoga romana *Vampir* (2006.) koji se označava kao prvo ozbiljno književno djelo te vrste u lokalnom kontekstu. Naime,

vampira Grandu zabilježio je Janez Vajkard Valvasor u knjizi *Slava vojvodine Kranjske* (1689.) kao i Hermann Hesse u *Pričama o vješticama i sablastima iz Rajnskog antiquariusa* (djelo za koje tijekom života nije uspio pronaći izdavača), koje se temelje na “projektu” u 39 svezaka *Znameniti i korisni Rajnski antiquarius* polihistora Christiana von Stramberga (inače, na hrvatski jezik Hesseovu zbirku preveo je naravno naš dežurni vampirolog Boris Perić, a riječ je o prvom hrvatskom prijevodu). Kako autori nadalje pokazuju, predaja o Juri Grandu jedan je od najstarijih pisanih dokumenata o pojavi vampira u Europi i Kringa tako počinje slaviti kao jedno od prvih mjesta na svijetu u kojem je vampir imao ime i prezime. Što se pak tiče folklornih izvora, uz pretpostavljeni o Juri Grandu, za svoj roman *Drakula* Stoker je preuzeo matricu iz knjige *The Book of Were-Wolves, being an account of a terrible superstition* (1865.) anglikanskog teologa Sabinea Baring-Goulda.

U toj kartografiji zla zanimljiv je i fenomen noćne more koju Jacques Bril dovodi u poveznicu s mitologijom vampirizma; naime, navedeni se fenomen revitalizirao u romantizmu kao reakcija na prosvjetiteljsku tiraniju razuma. Tako se na odmoru u Švicarskoj, u Byronovoj vili Diodati na obali Ženevskog jezera, odabrano društvo koje je pozvao Byron – a kojega je činio njegov osobni doktor John Polidori, zatim Percy Bysshe Shelley kao i njegova buduća supruga Mary Wollstonecraft Godwin (Mary Shelley), jedne večeri (16. lipnja 1816.) – okupilo oko kamina. Čitali su njemačke bajke u francuskom prijevodu čiji ih je sadržaj groze potaknuo da sami stvaraju vlastite horor priče. Tako su nastali začeci Byronove priče o vampiru (*Fragment of a Novel, The Burial: A Fragment*, 1816.), zatim Polidorijeva varijacija navedene teme (*Vampir*, 1819.), a Mary Shelley tada je dobila ideju za roman *Frankenstein ili Moderni Prometej* (1818.). Upravo se na navedenoj predaji o nastanku te dvije legende – Polidorijeva *Vampira* i *Frankensteina* Mary Shelley – temelji film *Sablasna priča (Gothic)*, 1986.) Kena Russella, a o tome kako je roman *Frankenstein* (1818.) Mary Shelley kao i roman *Dracula* (1897.) Brama Stokera nastao na osnovi snova, noćnih mora detaljno je pisao Charles Stewart (“Erotic Dreams and Nightmares from Antiquity to the Present”. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 8/2, 2002: 279–309).

U tom globalnom kronotopu od sumraka do zore Boris Perić i Tomislav Pletenac posebno postavljaju trijadu razlikovnih odrednica o vampirima iz pučkih predaja, nadalje vampira iz književnosti kao i filmske vampirologije, s obzirom na podnaslovnu sintagmu. I tako dok predmoderni vampir u pučkoj predaji na sebe stavlja zazor zajednice gdje se očituje kao krivac za potpuno neobjašnjive smrti, epidemije, uništene urode ili pomore blaga (specistički – stoke), Stokerov grof Drakula u vlastitoj Engleskoj odigrao je dvostruku ulogu: naime, njegov *Drakula* figurirao je kao meditativni okidač za erotsko pisanje u kontekstu rigidnoga

viktorijanskog morala, dok s druge pak strane jednako tako i narasle ksenofobije u doba prvih naznaka propasti sažimanja imperija na Britansko otočje. Kao *kugonoša*, a riječ je o doslovnom prijevodu riječi *Nosferatu* (navedenu je filmsku verziju inicirao Murnau 1922. godine nakon čega ju je ekranizirao 1979. godine i Herzog), vampir će se u novije doba, posebice u filmu, rado dovesti u vezu s neizlječivim fenomenima, sa zaraznim bolestima poput side.

Pored razlike o vampirima u predajama, književnosti i na filmu, jednako tako autori pokazuju kako je i povijesna razlika među vampirima golema, jer današnji su vampiri kao npr. u romanima, trilogiji *Sumrak saga* Stephenie Meyer, članice Crkve Isusa Krista svetaca posljednjih dna, postali dobri junaci – *junaci* iz bajki i pritom apsolutno privlačni prema standardiziranim pa time i dosadnjikavim obrascima ljepote, pri čemu će u Belli Swan kritika prepoznati antifeministički modus ponašanja. Pa tako u potpoglavlju “Vampiriska (homo)erotika” i motiv dodirivanja muškarca kroz ženu prepoznaju i u predaji o Juri Grandu, čiju su suprugu snubili i pavlinski fratar Juraj i župan Radetić.

Završno o ovoj iznimnoj knjizi književno-etnološkog dvojca završit ću prisjećanjem na meni osobno najdraži vampirski film, a riječ je o eko-apokaliptičnom filmu *Samo ljubavnici preživljavaju* (*Only Lovers Left Alive*, 2013.) Jima Jarmuscha lociranog u Detroit kao simbol gospodarske propasti gdje su i vampiri razočarani čovječanstvom, ljudima (zombijima, kako ih određuje vampir-autsajder Adam), u svijetu u kojem i vampiri pate s obzirom na to da se više ne može pribaviti zdrava ljudska krv – u tom svijetu gdje je pored Geje zagađen i *anthropos*.

I završno o strukturi knjige: cijelu tu trijadu autori su uspjeli ispričati u trima poglavljima koja su podijeljena u niz tematskih potpoglavlja. Tako krećemo od prvog poglavlja “Kako je Štajerska postala Transilvanija (i zašto je to vampirska postojbina)” preko drugog poglavlja “Kako je grof Vampir postao grof Drakula” sa završnim trećem poglavljem o Drakuli kao najpoznatijem književnom i filmskom krvopiji s dodatkom Stokerove novele “Drakulin gost” iz njegove knjige *Dracula's Guest and Other Weird Stories* iz 1914. godine, a za koju se pretpostavlja da je riječ o izbačenom prvom poglavlju originalnog rukopisa romana *Drakula*. Time je intrigantno simbolički zatvorena vampirska priča; dakle, cirkularno se (*za*) *vraćamo* na početak ove knjige o vampirizmu (u ponovljenom izdanju bilo bi divno da *Zemlja iza šume* ima i indeks imena/prezimenaa), odnosno kako sâmi autori kažu o toj cirkularnosti između vampirskog i ljudskog: “Ono što je nama vampirsko u ljudskom, vampiru je ljudsko u nama” (str. 74).

Suzana Marjanić

Iva Pleše: *Pismo, poruka, mejl: etnografija korespondencije*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2014., 277 str.

Kako danas komuniciramo? Točnije, što danas podrazumijevamo pod pojmom korespondencije? Komuniciramo li danas na jednak način kao kada je uspostavljena, ili je bila u punom zamahu komunikacija klasičnim pismima, brzojavima, dopisnicama? Kako je to – što, kada i komu te na koji način pišemo, promijenila upotreba Interneta? U svojoj, za etnografiju tematski pomalo neobičnoj ali zato i inovativnoj etnografskoj studiji elektroničke komunikacije, Iva Pleše upoznaje nas upravo s odgovorima na ova pitanja. I ne samo s njima nego s čitavim novim područjem etnografskog istraživanja u čijem je fokusu elektronička korespondencija kao oblik društvene i kulturne prakse.

Započevši svoju knjigu razmatranjem o adekvatnosti etnografskog pristupa u promišljanju pisane komunikacije, Pleše nas upozorava da je tradicija etnografskog istraživanja usmjerena na govor i kazivanje. U prvom poglavlju “Dedte ovamo koju babu! A ti, babo, sada pripovjedaj!” pokazat će da je etnografski “sugovornik” najčešće tretiran upravo tako kako kaže sintagma, kao govornik, kazivač, interlokutor – onaj koji priča, ali rijetko kada piše! Istraživati pisanje kao društvenu praksu i kulturnu pojavu zato je novo, iako ne i toliko nepoznato etnografima. Pleše pokazuje da su već prvi hrvatski etnografi poticali “korespondente” Odbora za narodni život i običaje na pisanje njihovih doživljaja. A sličnu su praksu znali koristiti i nešto suvremeniji, mahom urbani etnolozi, potičući svoje “sugovornike” i “kazivače” da zapišu svoja promišljanja. Pisanje se tako uvlačilo u etnografski model prikupljanja građe, a sam pisani tekst, sastavljen od strane “kazivača”, “dodavao” bi se promatračkim, sudioničkim te na govoru i kazivanju temeljenim istraživanjima. No baviti se “samo” pisanjem i “pismom kao proizvodom”, korespondencijom i k tomu još onom elektroničkom, predstavlja novum u hrvatskoj etnologiji. Pleše će knjigom uputiti na dosege nove etnografije društvenosti primjenjujući autoetnografsko, sudioničko i refleksivno istraživanje uz klasičnu analizu diskurzivnih, a potom i formalno jezičnih obilježja komuniciranja-u-pismu. Postavivši pisanje i pismo u središte svoga interesa, Pleše će ocrtati specifičnost, prije svega pisanja “običnih ljudi” u elektroničkom mediju. Ono će biti kontekstualizirano pismima “velikana” samo zato kako bi se uspostavio okvir razumijevanju novih oblika pisanja pisama. Svoju građu nalazi mahom u vlastitom korpusu privatne elektroničke korespondencije koja je velikim dijelom nastajala oko projekta istraživanja elektroničkog pisma, bila poticana i razvijana kao dijaloška forma između različitih korespondenata koju će se spontano oblikovati a potom i usmjeravati u teme koje čine središnji dio studije – pitanja: zašto, komu, kada, kako pišemo mejlove?

Poglavlje “Daleko je onaj ko me voli” započinje premisom koja kaže da je pisanje pisama praksa onih koji se “javljaju iz daljine”. Pismo je uvjetovano nečijom odsutnošću, bivanjem daleko, nedostupnošću i fizičkom udaljenošću. Pa iako se čini da pisanje pisama započinje upravo zato, Pleše pokazuje da pisma nisu uvijek, niti su nužno inicirana izbjivanjem koje motivira pisanu komunikaciju i premošćivanje udaljenosti pismom. Zbog toga Pleše pisanje pisama ne sagledava jedino kroz oblike pisanja na daljinu nego razrađuje i pojašnjava supostojeće modele pisanja na blizinu. Skrećući pozornost s prakse pisanja klasičnih, “pravih” pisama, na prakse pisanja elektroničkih pisama, Pleše uspostavlja razlikovna obilježja “tradicionalne” naspram elektroničke pisane komunikacije. Uz brisanje razdjelnica između klasičnog pisma i njegova elektroničkog “blizanca”, poput one koja se utemeljuje na tvrdnji da pismo spaja ovdje-i-tamo, ili pak temporalne odrednice koja je drastično razdvajala vrijeme pisanje pisma od vremena njegova čitanja, a pisca i čitatelja pozicionirala na dva pola vremenske osi određena fizičkim putovanjem pisma od adresata k adresantu, elektronička pošta, kako je vidi Pleše, uspjela je u popis svojih odlika upisati još nešto. Zahvaljujući brzini kojom putuje današnje elektroničko pismo – elektronička pošta učinila je svijet pošiljatelja i primatelja poruke gotovo sinkronim u dijeljenju iskustva i informacija posredovanih pismom, bez obzira na fizičku udaljenost koja razdvaja ova dva aktera komunikacije.

Materijalnošću/predmetnošću pisma, čuvanjem pisama, pismom kao sredstvom prisjećanja, posredovateljem sjećanja Pleše se bavi u trećem poglavlju naslovljenom “Pomislih danas kako bi vrijedilo cuvati ovu posticu jednako kao i onu nekadasnju”. U toj fascinaciji predmetnošću klasičnog pisma i nematerijalnosti njegova elektroničkog dvojnika, krije se jedna od značajnijih razlika elektroničke korespondencije u odnosu na onu klasičnu. “Čuvati” klasično pismo koje smo dobili od roditelja, prijatelja ili koga drugoga, nije neobično. No, čuvamo li i kako čuvamo elektroničku korespondenciju (privatna pisama zaprimljena mejlom), “vraćamo” li joj se na načine na koji se korespondenciji vraćamo kada je “materijalizirana”, tretiramo li je jednako kao “ozbiljna”, posvećena klasična poštanska pisma, središnje je pitanje toga poglavlja? I upravo tu leži mjesto prividne razlike ali i velike sličnosti. Iako, ne-materijalna i ne-predmetna, elektronička pisma pišu zbog jednakih razloga kao i klasično pismo – za Druge i zbog sebe. Zato da se dokumentira (poput slučaja s putničkim pismima) neko iskustvo, ali i zato kako bi se stanja, koja želimo podijeliti s primateljem “pisma”, pojasnila samima sebi.

Komu zapravo pišemo kad pišemo pismo – jedno je od pitanja kojim se vodi poglavlje “Razumijem da je Jan Hus pisao Pisma u nebo, i da ljudi ponekad pišu sami sebi”. Ako je pismo, kako to kaže Pleše, “razgovor među odsutnima”, podrazumijeva li ono baš uvijek u svom nastanku adresanta i kako se prema njemu postavlja. Pišu li se pisma samo zbog Drugoga? Pišući o svojevrsnom pismo-dnevniku, pismu pisanom “zbog sebe”, Pleše otvara raspravu o pismu-kao-dnevniku, dnevniku-kao-pismu koje prati ritam života njegovog “autora” ili pismo-pisca. Pismo-dnevnik s terena posebno je poglavlje u kojem priziva poznata terenska pisma i “osobne” izvještaje velikih svjetskih antropologa čija su pisma-dnevnicima “prenosila i analizirala” etnografsku građu u formi pisama upućenih bližnjima, prijateljima i kolegama usložnjavajući problem s pisanjem pisama i njihovom tipologijom jednom specifičnom etnografskom začkoljicom zbog koje etnografska pisma ne možemo promatrati tek kao načine održavanja kontakta na daljinu nego i kao sredstva refleksije vlastitih etnografskih zapažanja i njihova diseminiranja krugu etnografskih profesionalnih “srodnika”.

“Valjda sam vidjela kako drugi pišu”, poglavlje posvećeno jeziku elektroničkih poruka/pisama, upoznat će nas s ortografskim i stilskim specifičnostima elektroničke korespondencije. Ovo poglavlje posvećuje pozornost namjerno zanemarenoj ortografiji, govorno-pisanom jeziku koji cvjeta u elektroničkoj komunikaciji, “razgovornom stilu” koji odlikuje privatnu elektroničku komunikaciju. Elektroničke poruke/pisma Pleše tretira i kao prostor novo ostvarene “jezične slobode”, pisanja bez suzdržanosti koju nameću pravila tekstotvorstva u klasičnom pisanju pisama. Ne priklanjajući se procjenama koje elektroničku komunikaciju vide kao zlokobno izvorište “zakržljale gramatike”, Pleše će takvu komunikaciju tretirati ravnopravno onoj klasičnoj pisanih poruka/pisama, pokazujući primjerima iz vlastite korespondencije da se refleksivnost, temeljitost, ili pak ozbiljnost pisanja pisama ne gubi posredovanjem u novom mediju.

Knjiga Ive Pleše *Pismo, poruka, mejl: etnografija korespondencije* sigurno će imati bar dvije publike. Najvjerojatnije će se čitati kao nastavno sredstvo u onim kolegijima koje se intenzivnije bave komunikacijom/korespondencijom (pisanom i elektroničkom) kao oblikom društvenosti čija se “materijalizacija” može pratiti i izučavati etnografski. No ta se knjiga može čitati i kao socijalna povijest kulture pisanja pisama i promjena koje su u korespondencijskim praksama izazvale pojave novih medija, pokazujući da je to kako pišemo, zašto pišemo pisma (pa i ona elektronička) sigurno povijesno specifično ali ne i ponad ljudske potrebe da se misli zapišu, i upute nekom sasvim specifičnom adresatu, putem nekoga “putujućeg” medija. Pa i kad se to “novo” pismo ne može više promatrati kao pismo kakvim smo ga donedavno shvaćali nego se iskazuje drugačijim oblicima,

putuje brže, stilski i ortografski je neobično, ono ipak ispunjava jednu potrebu da kad se ljudi ne “čuju” da se barem “čitaju”. Zbog toga i mi koji iz profesionalnih razloga ili pak privatne znatiželje želimo čitati o pisanju pisama, sigurno trebamo uzeti u ruku knjigu Ive Pleše i pročitati je. Potom, možda možemo napisati jedno “pravo” elektroničko pismo-kao-pismo, možda baš i autorici knjige, i to baš zato kako pisanje pisama ne bi nestalo, i kako bi se nastavila slatka napetost iščekivanja “ozbiljnih i temeljitih” pisma/odgovora u elektroničkom poštanskom sandučiću a autorici pružila prilika da nastavi pisanje i proučavanje o pisanju pisama u novim medijima.

Sanja Potkonjak

Sanja Potkonjak: *Teren za etnologe početnike*

Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, HED biblioteka – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2014., 103 str. (tiskano i elektroničko izdanje)

Hrvatska etnologija i kulturna antropologija, unatoč znatnoj raznovrsnoj tematskoj širini i istraživačkoj produktivnosti, iznjedrila je u svojoj stogodišnjoj akademskoj povijesti relativno malo priloga/tekstova koji se tiču same metodologije, a koja je u ovoj disciplini utemeljena u kvalitativnim terenskim metodama, intervjuima i metodi promatranja sa sudjelovanjem. Potrebno je, doduše, precizirati navedenu tvrdnju i reći da postoje radovi o metodama i tehnikama, ali oni nisu uvodničke i udžbeničke naravi u smislu da upućuju u izvođenje terenskog rada nego su uvelike refleksivne naravi, od kritičkih osvrtâ 1970-ih godina kojima se upućivalo na probleme dotadašnjeg načina primjene metoda i tehnika (koje su rezultirale ahistoričnim i statičnim opisima kulture) do recentnijih autorefleksivnih radova znanstvenika o vlastitim terenskim praksama u istraživanju suvremenih tema. No, ukupno se ne radi o velikom broju ispisanih stranica o metodologiji, posebice ako imamo na umu da je riječ o okosnici na kojoj počiva čitav istraživački i znanstveni rad. Utoliko je knjiga *Teren za etnologe početnike* iznimno dobrodošla!

Autorica knjige jest Sanja Potkonjak, docentica na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja više godina višegodišnje vodi nastavu iz predmeta metodologije etnološkog i kulturnoantropološkoga znanstvenog rada. Knjiga je upravo i proizašla iz nastavnog rada, a i namijenjena je biti, kako kaže autorica, “nastavno pomagalo”, priručnik u planiranju i provedbi terenskog rada te analizi terenski prikupljene

etnografske građe. Knjiga povezuje praktični i teorijski dio terenskog rada, onu dihotomiju koja se u hrvatskoj etnologiji dugo isticala kroz pojmove etnografije (terenske i zapisivačke djelatnosti) i etnologije (teorijske i analitičke djelatnosti), podjelu na terence i teoretičare koja je domaću etnologiju činila, kako je to nazvao Ivan Lozica, dvoglavom etnologijom. Ta je podjela dio povijesti domaće etnologije, no već više desetljeća ona je prevladana promišljanjima znanstvenih paradigmi i refleksivnim pristupima i upravo na takvim temeljima Sanja Potkonjak gradi svoj priručnik za terenski rad.

Prvih nekoliko poglavlja imenovana su pitanjima, onima, rekla bih, koja najčešće postavljaju početnici u terenskom radu. Tako priručnik započinje pitanjima-poglavljima “Što je to etnografija?” i “Gdje, što i koga istražujemo?”. Rječničkim i udžbeničkim definicijama “etnografije” autorica oslikava višeznačnost pojma u različitim nacionalnim tradicijama (hrvatska, američka, britanska) i u povijesnoj dinamici discipline, a potom se u sljedećem poglavlju bavi pitanjem “prirode terena” koji se možda najkonciznije iskazuje kao pitanje odnosa predmeta i lokacije istraživanja koji autorica iznosi kroz vizuru povijesti terena (u okviru hrvatske etnologije razlikuje osnivački, etablirajući i reformatorski model) te njegove suvremenosti koja se zasniva na poimanju konstruiranosti terena.

I dalje nastavljajući s upitnim naslovima, Sanja Potkonjak u središte sljedećeg poglavlja stavlja “etnografski subjekt spoznavanja” (“Etnolog u zajednici, stranac ili domaći čovjek?”) pri čemu problematizira poziciju/pozicije etnologa – istraživača, drugost i bliskost na terenu te osobne i autobiografske elemente u istraživačkom procesu. Slijedi još jedno upitno poglavlje, “Kako dizajnirati istraživanje?”, koje uključuje osvrt na to što sve treba planirati, odabirati i preliminarno strukturirati – temu, istraživačka pitanja, svrhu i metode. Na kraju poglavlja nalaze se i primjeri obrazaca za formalnu prijavu istraživanja te za informirani pristanak. Velika tema sljedećeg poglavlja jest “Etika u etnološkom i kulturnoantropološkom istraživanju”, tema koja se javlja u disciplini posljednjih desetljeća kao dio “profesionalizacije struke” ali i odgovor na brojna (auto) refleksivna promišljanja samih istraživača o odnosu istraživača i istraživanih (pojedinaca, zajednica), odnosa terena i teksta, odnosa moći, odnosa znanosti i politike. Prolazeći kroz neke strane primjere etičkih problematičnih istraživačkih situacija, autorica u središte poglavlja stavlja etički kodeks/etičke smjernice domaćih akademskih i stručnih institucija (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatsko etnološko društvo), upućuje na ključne etičke principe koji su u njih ugrađeni, na etičke dvojbe koje se često javljaju u procesu istraživanja te na nužnost anticipiranja etičkih problema od samog početka istraživanja kao i na promišljanje odabira rješenja vezanog uz pretpostavljeni etički problem. Činjenica jest da gotovo da i

ne postoji neko suvremeno istraživanje (i studentsko i projektno) koje ne uključuje promišljanje o etici istraživačkog procesa kao i formalne obrasce za etičko postupanje. Uz sve formalne oblike (kodekse i obrasce) čini mi se ipak ključnim da se upravo kroz sustavni višegodišnji nastavni rad u kojem se prakticiraju pripreme i provođenje studentskih projekata razvija senzibilitet budućih etnologa i kulturnih antropologa za etička pitanja, svojevrsna osjetljivost da ih se prepozna, anticipira i riješi na način koji će biti najmanje štetan za sudionike istraživanja, ali i koji će u najvećoj mogućoj mjeri uravnotežiti potencijalne odnose moći između istraživača i sudionika istraživanja.

Sljedeća dva poglavlja odnose se na konkretnu “etnografiju u praksi” i bave se tehnikama promatranja i sudjelovanja, metodom intervjuja, tehnikama bilježenja i bazičnim analiziranjem terenskih bilježaka i transkripata intervjuja. I u ova dva poglavlja autorica balansira omjer teorijskog i praktičnog, upoznaje čitatelja s pitanjem “ulaska u teren” i konstruiranja odnosa na terenu, ali i daje konkretne natuknice o tome kakvim pitanjima strukturirati intervju, kako napraviti transkript, kako napisati bilješke i dr., a sve to istodobno zaogrnuo i kratkim teorijsko-epistemološkim osvrtima. Potom slijedi poglavlje koje se bavi etnografskim pisanjem, polazeći od promišljanja pisanja i “gustog opisa” Clifforda Geertza, odnosno pitanja prirode etnografskog teksta koji je i produkt istraživačkog rada, pa do navođenja autorskih stilova koji se zapravo odnose na oblike građenja etnografskog autoriteta.

Priručnik *Teren za etnologe početnike* odlično je strukturiran te autorica uz svaku temu istodobno upućuje i na tehničke elemente istraživanja (obraci, struktura pitanja i dr.), ali i svaku metodološku temu obrađuje i u širem, teorijskom, paradigmatском i epistemološkom kontekstu. Obilježje je priručnika i njegova teorijska umještenost dominantno u američku kulturnu antropologiju i klasike istraživačkog i refleksivno-kritičkog pristupa metodologiji (Geertz, Marcus i Fischer i dr.), pa je i to potrebno uzeti u obzir kao “ključ” za čitanje jer gotovo da i nema istraživačkih primjera iz drugih, primjerice europskih, disciplinarnih tradicija. Koristan dodatak knjizi jest “Pojmovnik” koji uvodi i objašnjava glavne pojmove koji se spominju u tekstu, često i u engleskim varijantama pojmova, a i s kraćim osvrtom na razvoj pojma ili mnogostrukost naziva. Na kraju, pročitavši priručnik, pomislila sam kako zbog kompleksnosti predstavljanja tema u okviru poglavlja teško može biti za početnike. Početnik će možda očekivati formalnije uvođenje u terenski rad i detaljnije opise metoda, kakvo se nalazi u mnogobrojnim stranim (američkim) metodološkim udžbenicima i priručnicima, koje je uostalom koristila i autorica te navela u bibliografiji. No, unatoč očekivanju priručnika s bazičnim uputama za terenski rad, vrijednost je ove knjige upravo u tome što autorica gradi “tehničko” znanje o terenu kroz refleksivnu prizmu pa će čitatelj

istodobno izgrađivati i specifičan disciplinarni senzibilitet koji, uostalom, i razdvaja izvođenje kvalitativnih metoda u etnologiji i kulturnoj antropologiji od izvođenja sličnih kvalitativnih metoda u drugim znanostima. Priručnik će zasigurno biti vrlo koristan studentima i znanstvenicima etnolozima i kulturnim antropolozima, ali i svima drugima koji se upuštaju u terenski rad i intervju – sociolozima, geografima, povjesničarima i psiholozima, a također i arhitektima i umjetnicima te zainteresiranim amaterima. Terenski rad koji je svojedobno možda ponajviše izvođen unutar etnologije na domaćoj znanstvenoj sceni, u današnje je vrijeme zanimljiv mnogim strukama i disciplinama, stoga je ovaj priručnik i pravodobno objavljen jer upućuje na disciplinarnu specifičnost i kompleksnost terena koja se često previđa.

Za kraj spomenimo još dvije novine. Jedna se odnosi na to da se na kraju svakog poglavlja donose pitanja kroz koja čitatelj/student/početnik može promisliti koliko je i kako razumio i usvojio teme, probleme i pojmove u poglavlju. Druga je novina ta da je riječ o prvoj knjizi *HED biblioteke* kojom se Hrvatsko etnološko društvo predstavlja znanstvenoj javnosti novom nakladničkom cjelinom koja je osim tiskanih izdanja primarno usmjerena na digitalna izdanja, odnosno na elektroničke knjige koje su otvoreno dostupne na stranicama Društva (www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr). Time će se zasigurno osnažiti recepcija etnoloških i kulturnoantropoloških radova i znanja ne samo u akademskoj nego i u širokoj javnosti.

Valentina Gulin Zrnić

**Jelka Vince Pallua: *Zagonetka virdžine.*
*Etnološka i kulturnoantropološka studija***

Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Biblioteka Studije 18,
2014., 310 str.

Pod pažljivom i nadasve mudrom paskom muze Klio, a posvećena “svim nevidljivim ženama iz/u povijesti”, svjetlo dana ugledala je knjiga Jelke Vince Pallua *Zagonetka virdžine. Etnološka i kulturnoantropološka studija*. Knjiga je posvećena fenomenu virdžina/tobelija, tj. zavjetovanih djevojaka, osebujnoj običajno-pravnoj instituciji u kojoj žena “mijenja spol” i u obitelji preuzima ulogu muškarca. Kao takva prihvaćena je i uvažavana ne samo u svojoj obitelji nego i u široj zajednici.

Kako se već iz naslova vidi, istraživački interes i pitanje autorica je nazvala “zagonetkom”, pa je njezino odgonetanje koncipirala kao znanstveno djelo u pravom

smislu te riječi: slijedila je “Trag(om) virdžina”, objasnila “Rasprostranjenost pojave” (tabličnim i kartografskim prikazima prema građi upitnica *Etnološkog atlasa Jugoslavije*, građe iz pisanih izvora, komentara uz karte, nadalje slijedila trag istarskih žena u muškom odijelu, te virdžina na Apeninskom poluotoku. Uputila je na “Raznoliko lice virdžine”, napokon odgonetala “Zagonetku virdžine” (što podrazumijeva promišljanja i vlastite interpretacije o matrijarhату, patrijarhату, običajnom pravu, različitim tumačenjima ...). Priložila je posebno opsežan “Kronološki niz svjedočanstava”. Dakako, tu su “Izvori i literatura”, “Sažeci” (na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku) te “Bilješka o autorici”.

Zagonetka? U čemu je zagonetka? Pa sigurno da jest u nečemu/ mnogočemu kad su se razna imena iz europskoga akademskog svijeta još od pretprošlog stoljeća upuštala u gotovo pustolovna istraživanja u “svijet na rubu”, “najzabačenija i najnerazvijenija” područja ‘bolesnika s Bospora’ pa i Europe, trenirajući “prosvijećenu civiliziranost i imperijalnu superiornost”! Odnosno, kao paternalistički pohod “nametljivih stranaca” u jednu civilizacijsku misiju kultiviranja zaostalih Balkanaca.

Zagonetka? Je li riječ o slobodi izbora, pravima žena, dobrobiti zajednice, specifičnim potrebama društva, ispravljanju i premošćivanju narušene društvene konstrukcije (ako ništa drugo, pa barem da se izbalansira broj pušaka), pita se autorica. Odgovara: da, radi se o svemu tome, ali sve je promatrano i dakako interpretirano očima Drugih o Drugima kao običajno-pravna dosjetljivost pri funkcioniranju zajednice, očuvanju imovine ili pak obiteljske časti.

Moguće je ipak odgonetka u razumijevanju virdžina, prema autoričinu mišljenju, u gledištu da su to bile žene koje su možda bile dovoljno pametne da poboljšaju svoj život i položaj varkom koju je prihvatila ne samo uža nego i šira zajednica. Ali ipak autorica utvrđuje: to je kulturom oblikovana društvena pojava nastala kao odgovor na potrebe kolektiva, a ne pojedinca i svakako ne rodnog poriva.

Nadalje, autorica odgoneta: “... suvremena tumačenja pojave virdžina povezuju se kao izraz želje za poboljšanjem položaja žene i stjecanjem individualnih sloboda”. Bi li to bio suvremeni mit? A u razlučivanju mita od realnosti i sama je autorica prešla dug i mukotrpan put.

Autorica se dakle bavila oduvijek a posebno danas važnom, te u znanosti uvijek aktualnom temom. Prikazala ju je kompetentno u svom odista originalnom istraživanju. U hrvatskoj etnologiji u daljnjoj i/ili bližoj prošlosti nije bilo mnogo istraživanja na istu i sličnu temu. No, ona koja su se provodila ili se provode u recentno doba, imaju dobre rezultate. Međutim, ta su istraživanja, posebno u segmentima koji su bili u fokusu njihova zanimanja, dijelom fragmentarna,

dijelom se udaljuju od suvremenih teorijsko-metodoloških pristupa znanstvenih povijesnih i kulturnoantropoloških istraživanja, a ponajviše su udaljena od autoričina teorijskog pristupa. Autorica je proširila znanstvenoistraživačko polje (unutar tematskoga kruga) razumijevanjem virdžina kao zajednice, kao posebnog fenomena cijelog sklopa društveno-ekonomskih odnosa, reguliranja tih istih društveno-ekonomskih odnosa, društvene dinamike i solidarnosti u zajednici, o hijerarhiji i odnosima moći, o rodnim podjelama, o transformaciji običajnih praksi stjecajem za tu zajednicu nepovoljnih okolnosti, reprezentaciji i kontinuitetu. Potvrdila je izvanrednu teorijsku informiranost, jednako tako dobre sposobnosti studijskog i arhivskog rada, te je slijedom toga uspješno oblikovala vlastiti teorijsko-terminološki i metodološki okvir u istraživanju. Stoga knjiga ima jasno i precizno razrađenu koncepciju iz koje je vidljiva ozbiljnost u pristupu istraživanja, precizno su objašnjene namjera istraživanja, ciljevi, analitički postupak te interpretacija istraživane teme u širem kontekstu. Osim toga, autorica je u istraživanju visoko vrednovala povijesni i geografski kontekst.

Knjiga je osim za stručnu i znanstvenu publiku, poticajno štivo za sve poštovatelje povijesti, tradicije i kulture, za medije, za političare, za djelatnike s područja različitih kulturnih događanja, za vladine i nevladine udruge koje se zanimaju za složenost društveno-ekonomskih odnosa i prilika.

U hrvatskoj znanosti ova knjiga predstavlja prvo sustavno istraživanje fenomena virdžina/tobelija – osoba koje plijene pozornost svojim osebujnim stilom i načinom života.

Istraživanje je podrazumijevalo analitičku obradu i raščlambu građe (relevantne literature i drugih izvora, te rezultata autoričinih vlastitih empirijskih istraživanja) što joj je omogućilo podastrijeti nove spoznaje o istraživanoj temi. Zahvaljujući takvoj istraživačkoj sveobuhvatnosti knjiga predstavlja jedinstvenu monografiju o virdžinama, tom društvenom i kulturnom fenomenu prisutnom na istraživanom prostoru zapadnog Balkana dugi niz stoljeća. Ova knjiga doprinosi etnologiji i kulturnoj antropologiji na više načina. Osim što je proširila znanstvenoistraživačko polje, osvijetlivši užu problematiku navedene teme, interpretirala je pitanja koja su se desetljećima nametala brojnim znanstvenicima koje je zanimala ista problematika, a ta je situirana u širokom rasponu: od tradicijskih obrazaca življenja, obiteljskog ustrojstva, persistentnim neodricanjem od tradicije i običajne prakse, do pitanja položaja žena u užoj i široj privatnoj (obiteljskoj) i javnoj sferi, studijama o rodu, migracijama stanovništva, napokon i identitetu.

Naime, u današnjem globaliziranom svijetu često čujemo da promjene načina života i ubrzani tempo života stvaraju “kulture bez korijena”; no kad pred sobom imamo ovakvu knjigu, ipak ne možemo ne pomisliti kako zapravo ti

suvremeni identiteti nisu varke ni pseudoidentiteti nego autentični odraz stvarnosti – jer govore o ljudima koji su živjeli i još žive na ovim/tim i njima susjednim prostorima. Listajući i čitajući o tome kako su nekada ljudi ovdje živjeli, kakvi su im bili svakodnevni i blagdanski dani, kako su gospodarili, kakve su običaje imali, u što su vjerovali, kako su osnivali obitelji ili pokapali svoje mrtve, kamo su se (ra)selili ili bivali raseljavani, gdje i kako žive danas. Odgovorima na ta i slična pitanja možemo jednim dijelom odgovoriti na jedno od ključnih etnoloških i kulturoantropoloških pitanja: gdje nastaje i traje zajedništvo i pripadanje svojoj (užoj) i široj zajednici, te gdje i uz pomoć kojih mehanizama zajedništvo postaje konstitutivni element identiteta?

To zajedništvo – pokazuje i ova knjiga – živi u prošlosti, povijesti i kulturi. Ono živi u globalnosti i lokalizmu istodobno. A u objektivnosti ovih parametara nalazi se i subjektivnost.

Stoga ova knjiga donosi jedinstvenu povijesno-kulturnu građu, materijal stručnjacima i znanstvenicima za proučavanje, studentima za učenje, a prijateljima i ljubiteljima tradicije atraktivno štivo.

Jadranka Grbić Jakopović

Milana Černelić, ur.: *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*

Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press – Subotica: Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, 2014., 523 str.

Objavljena je knjiga, zbornik radova pod naslovom *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*. Ona ima posebno znanstveno, nacionalno i društveno značenje s više aspekata. Prije svega, to je stručno i znanstveno djelo o tradicijskoj baštini i suvremenoj kulturi ove hrvatske subetničke skupine. Nadalje, važno je djelo s obzirom na aktualnost regionalnih znanstvenih kulturoloških studija u tekućim eurointegracijskim procesima te napose važno djelo o Bunjevcima s obzirom na osjetljivost njihova pravnog i političkog položaja u Srbiji.

Statistički podaci popisa stanovništva upozoravaju na kontinuirani trend pada broja pripadnika hrvatskih nacionalnih manjina (osobito u susjednim državama), pa tako i Bunjevaca u Srbiji, a kako se već podulje vrijeme govori o njihovoj ubrzanoj asimilaciji, napose zamiranju i nestanku njihove kulture, tradicije i identiteta, vrijedno je imati u ruci knjigu koja je autentično svjedočanstvo

o njihovoj povijesti, tradiciji ali i suvremenom etnokulturnom identitetu. Naime, radovi svjedoče ali kao i da pitaju (je li im to ili nije bila namjera, ostaje na čitatelju da prosudi): ima li ili nema indicija koje bi upućivale da spomenuti trendovi i ne moraju nužno imati takav tijek događanja?

Zbornik/monografija sadrži petnaest radova dvadeset i jednog autora (neki su radovi koautorski). Radovi su raznovrsni ali se ograničavaju na podunavski bunjevački ogranak i svi su tematski usmjereni na etnološke i kulturnoantropološke teme jer prikazuju bunjevačku tradicijsku baštinu i njezin izraz u sadašnjosti. Naime, Bunjevci za markere svojeg identiteta najčešće biraju pojedine značajnije običaje, pa su se i autori bavili takvim temama kako bi se njihovo kulturno naslijeđe prikazalo što cjelovitije u određenom vremenskom kontekstu. Svaki je prilog dio mozaika da bi konačni rezultat bilo objedinjenje dijelova u što cjelovitiju sliku bogate tradicijske baštine ove zajednice i njezinu današnju egzistenciju.

Istraživanja na osnovi kojih su nastali ovi prilozi odvijala su se u okviru znanstvenoistraživačkog projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* i dvaju kolegija na studiju etnologije i kulturne antropologije u razdoblju od 2011. do 2014. godine (*Prakse terenskih istraživanja i Identiteti manjinskih kultura*). Upravo zbog ovoga drugog, u njima su sudjelovali ne samo etablirani stručnjaci i znanstvenici nego i studenti. Neki od njih (tj. studenata) su uz mentorske intervencije i prije pojave ovog zbornika objavljivali prve stručne i znanstvene radove te sudjelovali na jednom znanstvenom skupu posvećenom Bunjevcima (2012. godine), a prilozi u ovoj knjizi daljnji su njihov doprinos očuvanju i bunjevačke baštine.

Prvo poglavlje nazvano je “Život kroz godinu”, a obrađuje najvažnije postaje u kalendaru bunjevačkih običaja (Božić, materice i oce, prela, duhovske ophode, Ivanje, Dužijancu). Slijedi poglavlje “Život između početka i kraja” (porod, igre, igračke i djetinjstvo, higijenske navike i poimanje ljepote). Napokon, tu je poglavlje “S koljena na koljeno” (vjerovanja i priče, posmrtni običaji).

Kako je rečeno, opisani su dijelovi baštine, prošlo i suvremeno stanje: i ono čega više nema i ono što kontinuirano stoljećima živi i ono što je obnovljeno i revitalizirano.

Svaka od tema dobila je na kvaliteti temeljitom obradom te individualnošću i različitnošću u pristupu temi. Sadržaj kazivanja o pojedinim elementima tradicijske i suvremene kulture nastojao se sagledati, a potom i prezentirati u njihovu konkretnom prostornom i vremenskom kontekstu, pritom imajući u vidu niz različitih društvenih, političkih, ekonomskih i drugih promjena na istraživanom području (i šire) tijekom 20. stoljeća i početkom ovoga našeg. Nastojalo se zabilježiti ono što Bunjevci znaju o nekoj tradicijskoj pojavi prema usmenoj

predaji, a što iz življenog iskustva, kao i utvrditi kontinuitete i transformacije tradicijskih obrazaca i sadržaja, te istodobno imati u vidu njihovu moguću buduću primjenu.

Radovi pokazuju da je provedeno doista temeljito istraživanje kojim je obuhvaćen jedan širi regionalni prostor. Ono predstavlja vrijedan doprinos poznavanju tradicijske kulture nekog područja na kojem žive Hrvati te ostavlja vrijedan materijal (građu) kao polazište za bilo kakva daljnja istraživanja koja bi svoj interes, polazište ili prožimanje nalazila na duhovnoj, društvenoj i materijalnoj tradicijskoj i suvremenoj kulturi.

Istraživanjem tradicijske baštine, identiteta i etnokulturnih procesa koji su utjecali na nastajanje i oblikovanje Bunjevaca od ishodišnog područja (imperijalnog trograničja: osmansko-habsburško-mletačkog) do dijasporskih lokacija na kojima danas Bunjevci žive, zatim od razdoblja uznapredovalih etnokonfesionalizacijskih procesa do recentnijih procesa nacionaliziranja te sasvim recentnih modernizacijskih i nacionalno-integracijskih procesa, ovakva istraživanja predstavljaju značajan dio interkulturalnih, multikulturalnih i transkulturalnih studija područja koje veže jugoistočnu i srednju Europu.

Radovi su važni za afirmaciju bunjevačke zajednice u Srbiji. Tematski se uklapaju u trend istraživanja višedimenzionalnosti identiteta od lokalnog i regionalnog do nacionalnog i transnacionalnog. Doprinosu etnološkoj znanstvenoj spoznaji, posebno s obzirom na interpretaciju geneze i kreiranja kulturnih, subetničkih, etničkih i nacionalnih identiteta. Značajni su za bolje poznavanje ne samo bunjevačke povijesti i kulture nego i cjelokupne hrvatske nacionalne kulturne povijesti.

Jadranka Grbić Jakopović

Milana Černelić, Jadranka Grbić Jakopović, Tihana Rubić, Marijeta Rajković Iveta, Matija Dronjić, Mihovil Gotal, ur.: *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu*

Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press – Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2014., 686 str.

Zbornik *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu* sadrži 40 radova proizašlih iz izlaganja održanih na istoimenom znanstvenom skupu održanom u studenome 2012. godine u Zagrebu u organizaciji Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju dotičnog fakulteta.

Skup je bio izravno povezan s dugogodišnjim i sveobuhvatnim istraživanjem Hrvata Bunjevaca kao jedne od (sub)etničkih zajednica u Hrvatskoj i manjinske hrvatske bunjevačke zajednice u republikama Srbiji i Mađarskoj. Većina tih istraživanja provodila se u okrilju znanstvenih projekata (npr. projekt Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice redovne prof. dr. sc. Milane Černelić) te u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti više sveučilišnih, znanstvenih i kulturnih institucija iz Hrvatske, Mađarske i Srbije.

Tematika radova pripada područjima istraživanja više znanosti i znanstvenih disciplina (povijesti, etnologije i kulturne antropologije, lingvistike, sociologije, socijalne demografije i dr.) što upućuje na iznimnu i nadasve potrebnu interdisciplinarnost te transdisciplinarnost. Sukladno sesijama skupa, knjiga je podijeljena u nekoliko tematski srodnih cjelina. Prva i druga cjelina vezane su uz povijesne teme i obuhvaćaju radove koji se bave ranim bunjevačkim seobama (primjerice u 17. i 18. stoljeću), te na neke suvremenije migracije (primjerice one iz 20. stoljeća), kao i utjecaje državnih ideologija u 20. i 21. stoljeću na identitet bunjevačkog ogranka u Vojvodini, tj. Srbiji. Tu se nalaze važni prilozi o recentnijoj povijesno-političkoj, a slijedom toga i pseudoznanstvenoj produkciji (poglavito od strane srpskih znanstvenika) koja je utjecala i utječe na pojavu podvojenih bunjevačkih identiteta u Srbiji, zatim o politikama pamćenja, kulturama sjećanja, stanju jezika i govora kod pojedinih ograna i sl. Treća cjelina vezana je uz jezik i govor te donosi analizu govora odabranih (istraživanih) lokaliteta na kojima žive primorski Bunjevci te oni u Mađarskoj (Bajski trokut). Radovi su posvećeni i jezičnoj situaciji kroz analizu javnih glasila, jezičnim programima i identitetskim pitanjima te književnopovijesnim temama. Četvrta cjelina predstavlja kulturološka istraživanja primorskih Bunjevaca, iskazana kroz studije o govoru i istaknutim pojedincima te četiri etnološke studije. Peta pak cjelina predstavlja šira kulturološka istraživanja bunjevačkih Hrvata u Vojvodini i tvore je članci koji analiziraju etnografske sadržaje *Subotičke Danice*, važnost i ulogu časopisa *Klasje naših ravni*, potom povijesnoumjetnička te onomastička studija te studije o društvenom sjećanju i salašima. Šesta cjelina jest najveća i čini je jedanaest radova koji tematiziraju različite pojave ili prakse vezane uz tradicijsku kulturu ili njezine mijene. Cjelina je iznimno vrijedna za etnološku struku jer predstavlja izvorna istraživanja gotovo svih aspekata tradicijske kulture bačkih Hrvata Bunjevaca.

Teme, zastupljene u sadržaju ove knjige, od velikog su znanstvenog, kulturnog i političkog značenja i u širem smislu spadaju među migracijske studije i studije identiteta s fokusom na istraživanoj skupini – hrvatskoj bunjevačkoj (sub)etničkoj zajednici. Knjiga, osim toga, ima i posebno nacionalno i društveno značenje i na drugim razinama: ona je studija o (sub)etničkoj skupini koja je

stoljećima sačuvala nacionalnu svijest, važna je u kontekstu knjiga o subetničkim skupinama kojih u hrvatskoj znanosti izrazito nedostaje, djelo ima važnost kao regionalna studija, ponajprije podunavska, no i šire, a edicija je vrlo značajna i zbog aktualnih zbivanja s Bunjevcima u istraživanim zemljama, posebice Srbiji. Zbog svega, ova knjiga nije doprinos samo u znanstvenom pogledu nego su rezultati istraživanja primjenjivi i za kreatora političkih procesa.

Zaključno, polazeći od koncepata interkulturalnih, transkulturalnih i multikulturalnih studija, ova knjiga problematizira bunjevačku povijesnu, lingvističku, demografsku, sociološku, etnološku i kulturno-antropološku problematiku u njezinim suvremenim i povijesnim kontekstima. Njezina je svrha i cilj utvrđivanje odrednica identiteta Bunjevaca te proširivanje spoznaja o etnokulturnim procesima njihova oblikovanja kao (sub)etničke grupe. Istraživačke teme, pa tako i publicirani radovi, temeljili su se na specifičnim kulturnim značajkama pojedinih bunjevačkih ogranaka, uglavnom onima po kojima se oni bitno razlikuju od ostalog stanovništva u okruženju. U središtu znanstvenih interesa jest propitivanje akulturacijskih i asimilacijskih procesa koji su kod ove (sub)etničke grupe oblikovali prepoznatljive kulturološke obrasce, mentalitete i identitete, ali i njihova integracija u prostorima na kojima obitavaju već više stotina godina. Prilozi u knjizi koji su, kako se spomenulo, rezultati višegodišnjih istraživanja, utvrđuju nekadašnje i sadašnje stanje njihove svijesti o (njihovoj) etnonacionalnoj pripadnosti. Ova će knjiga čitatelje, kojih će zasigurno biti i izvan znanstveno-stručnog miljea, uputiti do kojeg se stupnja može govoriti o Bunjevcima kao o homogenoj etnokulturnoj zajednici (zajedničko ime, jezik, pojedini elementi tradicijske kulture), a u kojoj pak mjeri kao o distinktivnim i regionalno specifično oblikovanim zajednicama, s obzirom na njihovu disperzivnost u prošlosti i sadašnjosti.

Goran Pavel Šantek

Mario Katić, Tomislav Klarin, Mike McDonald, ur.:
***Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious
Tourism and Contemporary Trends***

Zürich – Berlin: LIT Verlag, 2014., 232 str.

Zbornik *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends* nastao je na temelju dijela radova predstavljenih na konferenciji *Pilgrimage and Sacred Places in Central and Eastern Europe: Place, Politics and Religious Tourism*, koja je održana u Zadru

2012. godine. Zbornik obuhvaća četrnaest radova prilično različitih disciplinarnih pristupa, čija je osnovna poveznica uglavnom samo tematska, dakle istraživanje različitih fenomena povezanih s religijom, hodočašćem i turizmom. Zbornik je koncipiran sa željom da doprinese studijama hodočašća jugoistočne Europe, posebno njegovim razmatranjem vezanim uz turizam. Važno je naglasiti i da urednici zbornikom ne žele ponuditi nikakve konačne odgovore, čak ni definiciju osnovnih istraživačkih pojmova potrebnih za koncipiranje istraživanja, konferencije i zbornika – poput onoga što je to hodočašće, koje sami određuju samo kao vid religijskoga turizma – već žele otvoriti prostor za raspravu i svima zainteresiranima približiti različite konceptualne i istraživačke pristupe.

Zbornik počinje uvodnim radom urednika, na koji se nadovezuje članak Josipa Faričića u kojemu se povezuje razvoj nautičke tehnologije i kartografije u srednjem vijeku s povećanom ulogom i važnošću hrvatskih pomorskih luka za globalni fenomen kršćanskih hodočašća i križarskih pohoda u Svetu zemlju. Rad prilično dobro pokazuje utjecaj institucije kršćanskoga hodočašća na regiju. Krešimir Kužić u radu koji slijedi opisuje s hodočašćima povezanu pojavu kuge u europskim lukama te mjere koje su jadranski gradovi poduzimali da bi od nje zaštitili svoje građane, primjerice ograničavanjem kretanja hodočasnika i uvođenjem karantena.

Četiri rada koja slijede dominantnije su etnografski usmjereni. U prvom, Dragica Popovska daje etnografski i povijesni izvještaj o mjestima sa svetim kamenjem u Makedoniji, koja su drevnog podrijetla, a i danas su privlačna ne samo kao mjesta za različite prakse pučke pobožnosti ili kao mjesta u koja hodočaste i muslimani i kršćani, već i kao turističke lokacije. Autorica pokazuje kako se drevno shvaćanje svetosti simultano prilagođuje, transcendira i preživljava u suvremenoj religioznosti i njezinom prostornom izrazu. U sljedećem radu, na primjeru crkve Sv. Nikolaja u Sofiji, Vihra Baeva opisuje multimodalnost svetišta koje kombinira funkcije župne crkve, mjesta hodočašća i turističke atrakcije. Rad je osobito zanimljiv zbog propitivanja kategorijalnih distinkcija između hodočašća, turizma i lokalnog štovanja te predstavljanja funkcioniranja svetišta u socijalizmu, kada su hodočasnici preuzimali uloge turista. Međugorje je fokus rada koji slijedi, a u njemu Tinka Delakorda Kawashima razmatra kako strogo strukturirani način hodočašćenja promoviran od vjerskih autoriteta u Međugorju ograničava mogućnosti sudjelovanja drukčijih tražitelja duhovnosti i zalaže se za pronalaženje pristupa koji će svetište učiniti pristupačnijim za suvremene pluralističke, multireligijske i sekularne europske posjetitelje. U posljednjem radu ove cjeline Dženita Sarač Rujanac prati promjene značenja Ajvatovice, najvećeg religijskog i kulturnog događaja za islam u Europi, izvorno sufijskog hodočašća u lipnju na planinu Šuljaga započetog 1463. godine. Ovo izvorno religijsko

dogadanje velike je promjene doživjelo nakon prekida pa revitalizacije po prestanku socijalističkoga društvenog uređenja. S obzirom na različite društvene i kulturne okolnosti nakon i tijekom 1990-ih, različita su simbolička značenja postajala dominantnima: religijsko, etničko, ekonomsko, identitetno, ekonomsko, nacionalno itd.

Dva rada koja slijede hodočasničko mjesto promatraju i kao identitetni i integrirajući resurs ljudi raseljenih ratom ili izmijenjenih značenja drugim razlozima. Josef Langer u prvom radu opisuje razvoj i kratkotrajnost značenja i lokacija svetih mjesta te obaveze i običaje zbog kojih ih ljudi posvećuju. Na primjeru prognanika iz Istočne Europe nakon Drugoga svjetskoga rata, njihove izgradnje zamjenskih svetišta, posjeta izvornima nakon pada Željezne zavjese te promijenjenih praksi i značenja, autor razmatra svetišta kao mjesta oslobađanja od artificijalnosti globalizacije i odmora od potpuno utilitarnoga života. U drugomu radu ove cjeline Mario Katić opisuje hodočašće u Kondžilo u Usori te promjenu značenja ovoga hodočasničkoga mjesta nakon završetka konflikta u Bosni i Hercegovini 1990-ih. Kako se većina prognanih iz Usore nije odlučila po završetku rata vratiti u svoj kraj, u radu je pokazano kako se godišnje hodočašće pretvara u važno sredstvo povezivanja Usorana kako međusobno tako i sa starim krajem.

Radovi završne cjeline napisani su iz perspektive studija turizma. U prvome se Tomislav Klarin zalaže za veću ulogu svetih mjesta i objekata u kontekstu kulturnih resursa zamišljenih da privlače turiste u Hrvatsku i uže na jadransku obalu. U radu koji slijedi Mili Razović daje izravan primjer za navedeno pokazujući kako bi se godišnje ritualno zbivanje o Uskrsu na otoku Hvaru moglo koristiti za produženje turističke sezone i ekonomski boljitak Hvara. Vinko Bakija se u narednom radu zalaže za povezivanje znanstvenih istraživanja turizma i religije te sugerira da religijski turizam može biti važno sredstvo zaštite lokalnog i regionalnog identiteta i tradicije. U zadnjem radu ove cjeline Svetlana Mihić, Aleksandar Andrejević i Dejan Supić usmjereni su na odnos turizma i religijskih resursa pri čemu naglašavaju neskladan odnos turizma i religije te sukob značenja i praksi vezanih uz religijski turizam i Srpsku pravoslavnu crkvu.

Zbornik zaključuje rad Johna Eadea koji naglašava važnost tema ekonomskih, političkih i ideoloških promjena kroz povijest u regiji, a koje su ju zapravo i definirale u sadašnjem obliku, pri čemu se posebice naglašava utjecaj ekonomskih procesa i tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Zaključno se može konstatirati da je zbornik *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends* važan doprinos studijama hodočašća jugoistočne Europe. Naime, kako takvih studija koje se naslanjaju

na ovo europsko područje doista nema mnogo, a onih koje se bave turističkim aspektom hodočašća, središnjom temom zbornika, gotovo i nema, razvidna je važnost njegove pojave za znanstvenu zajednicu širokoga raspona disciplina.

Goran Pavel Šantek

Drago Rokсандić, Marijeta Rajković Iveta, Tihana Rubić, ur.:
Kula Jankovića. Spomenik kulture – pokretač održivog razvoja Ravnih kotara
Baština, interkulturalizam i revitalizacija

Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije – Plejada d. o. o., 2014., 174 str.

Zbornik radova *Kula Jankovića. Spomenik kulture – pokretač održivog razvoja Ravnih kotara. Baština, interkulturalizam i revitalizacija* objavljen je 2014. godine u suradnji Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i nakladnika Plejada d. o. o. kao deveto u nizu uspješnih izdanja biblioteke *Desničini susreti*. Nastao je kao rezultat interdisciplinarnoga europskog sveučilišnog projekta jednakog naziva, ili preciznije, kao rezultat sudjelovanja autora priloga u trima aktivnostima/radionicama održanima na području Ravnih kotara, u Zadru, Obrovcu i Benkovcu u završnoj fazi rada na projektu (svibanj i lipanj 2014. godine), koje su pokušale identificirati baštinske potencijale ovog područja i problematizirati pitanje kulturne baštine te njezine revitalizacije i primjene u suvremenim kulturnim, turističkim i razvojnim politikama.

Prvo poglavlje Zbornika, naslovljeno *Baština, revitalizacija i održivi razvoj*, donosi devet radova o materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini šireg područja Zadarske županije te komparativne primjere iz Bačke, zajedno s promišljanjima o korištenju identificiranih kulturnih resursa u održivom razvoju. U drugom poglavlju, koje nosi naslov “Interkulturalno i transkulturalno ‘dekodiranje’ i identifikacija revitalizacijskih potencijala Ravnih kotara”, kroz četiri se rada razrađuju iskustva stečena u radu na revitalizaciji baštine ovog područja, s posebnim naglaskom na problematiku procesa na prostorima na kojima se nakon ratnih stradanja u prvoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća odvija rekonzilijacija stanovništva. Konačno, Zbornik je opremljen kratkim biografijama sudionika završne faze projekta, imenskim kazalom te izborom iz fotodokumentacije aktivnosti/radionica.

U uvodnom radu prvog poglavlja pod naslovom “Život u Kuli: predajni (narativni) elementi obiteljskih identifikacija, sjećanja i iskustava vezanih uz

Kulu Stojana Jankovića u Islamu Grčkom”, autorica Tihana Rubić osvrće se na istraživanja kulture pamćenja i kulture svakodnevice iz 2010. godine. Na osnovi sjećanja članova obitelji Desnice, istraživačica pruža sveobuhvatni uvid u životnu svakodnevnicu domicilnog stanovništva, zajedno s premisom kako bi se na ovoj podlozi uz znanstvenu interpretaciju te revalorizaciju kroz prizmu interkulturalnosti i održivog razvoja mogli razvijati temelji ruralnog i kulturnog turizma na području Ravnih kotara. U tekstu Milane Černelić i Danijele Birt Katić, naslovljenom “Obitelj i migracije: primjeri obiteljskog života u drugoj polovini 20. stoljeća u Kruševu”, komparira se postojanje određenih oblika obiteljskog života na zadružnim načelima u njihovoj završnoj fazi, tj. u drugoj polovini 20. stoljeća, s primjerima iz drugih bunjevačkih ogranaka. Autorice posebnu pozornost posvećuju problematici migracijske mobilnosti, odnosno dislokacije pripadnika obiteljske zajednice, koja je prepoznata kao jedan od ključnih čimbenika svakodnevice na ovim prostorima.

Jadranka Grbić Jakopović u radu “U životu i smrti: tradicija, konvencija i arhetipovi ljudske egzistencije” iz aspekta etnologije i kulturne antropologije progovara o vjerovanjima, običajima i rituali kao društvenim i kulturnim činjenicama. Na vrlo fluidan način razmatra kako su vjerovanja, običaji i rituali isprepleteni sa svim područjima ljudskog života te kako su tijekom vremena oblikovali društveno prihvatljivo tumačenje raznih fenomena, postupno prerastajući u oblik svijesti o čovjekovoj egzistenciji i svijetu koji ga okružuje, kao i onome što se nalazi onkraj toga prostora. Nadovezujući se na pitanja onostranog, Mario Katić u tekstu “Obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom – mirila dalmatinskog Zaobalja” kroz rezultate recentnih istraživanja na multietnokonfesionalnom području Ravnih kotara i Bukovice postavlja pitanje o mogućim današnjim značenjima i funkcijama ovog običaja, naglašavajući kako ga je dio stanovništva prestao prakticirati, dok se na pojedinim lokalitetima u određenoj mjeri upražnjava kao tradicijski obrazac društvene norme.

Tekstovi Marine Jurjević “Kulturna baština obrovačkog kraja” i Marina Ćurkovića, “Pregled povijesti razvoja grada Benkovca” predstavljaju prikaz stanja na terenu te se sadržajno nadopunjuju. Jurjević navodi niz lokaliteta u obrovačkom kraju, odnosno Bukovici, zajedno s kraćim osvrtom na njihovu prošlost te opisom stanja u kojem se trenutačno nalaze, dok Ćurković kroz povijesnu kronologiju grada Benkovca identificira potencijalne baštinske resurse, posebno naglašavajući ulogu Zavičajnog muzeja u očuvanju i komuniciranju baštine zajednice.

U tekstu “Mogućnosti korištenja tradicijske kulture u ruralnom turizmu i održivom razvoju Ravnih kotara” autorica Marijeta Rajković Iveta razmatra pitanja revitalizacije područja kroz prizmu sinergije kulturnih i turističkih politika, polazeći

od empirijskih podataka prikupljenih tijekom terenskih istraživanja 2005. i 2006. godine. Na konkretnim primjerima prepoznaje potencijal za (re)interpretacijom građevnih jedinica tematskih blokova istraživanja, kao i njihovu primjenu u kontekstu povezivanja čitave zajednice putem projekata koji u konačnici mogu proizvesti pozitivne ekonomske rezultate. Miloš Matić u radu “Preduzetnička upotreba kulturnih resursa i mogućnosti primene u održivom ruralnom razvoju” nastavlja se na razmišljanja Rajković Ivete razmatrajući koje elemente kulture u funkciji ekonomskih resursa koristi poduzetništvo, u skladu s premisom kako je interakcija poduzetničkog pothvata i kulturnog resursa obilježena podređenošću ekonomske aktivnosti kulturnim obrascima. Razmišljanja razrađuje na primjeru svadbe i kolektivnih slava, te u konačnici razmatra mogućnosti njihove upotrebe u isprepletanju konceptata održivoga ruralnog razvoja i komercijalnog poduzetništva.

“O istraživanju tradicionalne narodne kulture, identitetu i međusobnim odnosima kod stanovništva u multikulturnim sredinama krajem 20. i na početku 21. veka”, autorice Vesne Marjanović, posljednji je prilog u prvom poglavlju Zbornika. Bazira se na dugogodišnjim terenskim istraživanjima multikulturnih procesa različitih etničkih zajednica južne Bačke, a pomoću osvrta o isticanju identiteta na primjerima godišnjih običaja te pojedinih običaja životnog ciklusa, problematizira pitanja poput potrebe za razvojem i mogućnostima uspostavljanja novih međusobnih odnosa s obzirom na zahtjeve suvremenosti.

Drugo poglavlje Zbornika *Kula Jankovića* započinje tekstem Drage Roksandića, naslovljenim “Međunarodni sveučilišni centar u Islamu Grčkom i mediteranska akademska zajednica: razvoj i perspektive”, kojim se predstavlja istoimeni projekt, okolnosti u kojima je koncipirani i razvijan, realizirane aktivnosti i projektni zadaci, te u konačnici Projektna dokumentacija i financijski okvir. Autor, ujedno i voditelj projekta, kritički sumira postignute rezultate te vrednuje funkcioniranje projektnog tima. Ivan Basić u radu “Kula Stojana Jankovića: istraživački pristupi i neke determinante u formiranju projektnih konceptata” prikazuje elemente baštine kompleksa te evocira pitanja relativne vrijednosti mobilizacije baštinskih potencijala i izrade strateškog plana njihove mobilizacije. Također, fokusira se na pitanje suštinske revitalizacije koje premašuje samu restauraciju spomenika, navodeći potrebu za njegovom dugoročnom komercijalnom iskoristivosti, tj. održivosti. Drugim riječima, smatra da svaki budući projekt vezan u Kulu mora računati na pronalaženje realne važnosti za njezinu širu okolicu, nacionalne znanstvene i kulturne ustanove, lokalnu samoupravu, ali i realan sektor ovog područja.

Rad “Međunarodni sveučilišni centar u Kuli Stojana Jankovića, Islam Grčki: prošlost, sadašnjost i budućnost obnove i prenamjene sjevernog krila

sklopa Kule”, autora Alana Brauna, prikazuje studiju idejnog rješenja za obnovu i prenamjenu zapuštenoga gospodarskog krila na sjevernoj strani kompleksa za potrebe Međunarodnoga sveučilišnog centra. Na osnovi prezentacije studije Uroš Desnica, Darko Babić, Marina Jurjević i Marijeta Rajković Iveta u *addendumu* teksta kroz sažete komentare daju određene prijedloge i sugestije za daljnje aktivnosti u razradi ovog koncepta. Na kraju drugog poglavlja, Tomislav Šola donosi prilog na engleskom jeziku pod naslovom “How to use cultural heritage for reconciliation”, koji je ujedno i posljednji referat u Zborniku. Na sažet i koncizan način upozorava na vezu između muzeološke prakse i teorije, ispreplićući ih s razmatranjima o miru, ratu, pohlepi, budućnosti, geopolitičkim interesima ... Konačno, postavlja ključno višeslojno pitanje o ulozi baštinskih institucija u “građenju mostova” između suprotstavljenih strana u najširem smislu.

Zaključno, autori priloga upiru prstom u specifičnosti, u konkretne i razrađene primjere, u mikrolokalitete. Na osnovi dugogodišnjih istraživanja, na temelju dugogodišnje prisutnosti na stvarnom terenu, izlaze iz svoga znanstvenog i stručnog habitusa kako bi identificirali resurse na kojima je moguće izgraditi buduće razvojne strategije. Vjerujem kako *Kula Jankovića* predstavlja pozitivan primjer u znanstvenoj publicistici i osobno se nadam kako će ga dionici kojima se indirektno obraća prepoznati te implementirati neke ponuđene koncepte, i konačno, da će projekt u skoroj budućnosti doista postati pokretač održivog razvoja Ravnih kotara.

Matija Dronjić

Tihana Rubić i Valentina Gulin Zrnić, ur.: *Vrtovi našega grada. Studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarjenja*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2015., 232 str.

Moglo bi se reći da je ova knjiga i više nego nužna, te dobrodošla u hrvatskoj akademskoj zajednici i šire, s obzirom na to da se bavi izrazito zanimljivom i aktualnom temom svjetskih razmjera koja u sebi sadrži mnoštvo problematičnih podtema s kojima se čovječanstvo susreće posljednjih desetljeća. To su, prije svega, teme koje su okrupnjene ekološkom brigom i nastojanjima oko očuvanja planeta Zemlje u vidu raznih akcija, civilnih, lokalnih pa i nacionalnih pokreta, inicijativa i angažmana, primarno fokusiranih oko promjene svjetonazora suvremenog čovjeka zapretenog u mreže nelogičnih, ali dobro osmišljenih, marketinških strategija, koje se vezuju uz nabavu hrane za život. Sekundarno, ovakva nastojanja usmjerena su i

na praktično djelovanje u svakodnevnom životu u obliku konkretnih akcija unutar manjih, podjednako ruralnih i urbanih, zajednica.

Iz teme ekologije proizlazi i druga važna tema koju radovi u ovome zborniku otvaraju, a to je tema koja se bavi problematičnim aspektima proizvodnje i distribucije hrane. Naime, današnjica je prožeta strahom i nevjericom prema načinu uzgoja i tretmanu određenih namirnica od kojih se sastoji svakodnevna prehrana. Prakse urbanog vrtlarenja prema jednostavnom principu djelovanja skraćuju put namirnice “od polja do stola” te na taj način omogućuju osobnu kontrolu namirnice od strane suvremenog jelca.

Promišljanje praksi urbanog vrtlarenja zapravo započinje ili nastavlja (ovisno o kontekstu) i promišljanje suvremenog odnosa prema hrani i to ne samo pripadnika urbane zajednice nego i čovjeka općenito. Univerzalna potreba i želja za hranom i za brigom o hrani utkana je u svijest svakog čovjeka, potreba za hranom definirala je i usmjeravala načine proizvodnje i distribucije hrane kroz povijest sve do današnjih dana. Osvrnemo li se na istraživanja povijesti prehrambenih praksi, vidjet ćemo da je čovjek u svojoj prošlosti bio više gladan nego sit, da je povijest prehrambenih sustava i načina uzgoja više povijest namirivanja gladnih i potreba siromašnih, nego povijest obilja – izuzeci su povijesti posebnih kuhinja vezanih uz vladajuće i više klase i obitelji koje promatramo u posve drugačijem odnosu. Svaka povijest prehrane, odnosno nekoga prehrambenog sustava zrcali sliku određenog društva ili zajednice sa svim pripadajućim problemima. Ovaj zbornik, otvarajući temu promišljanja urbanog vrtlarenja, na neki način nastavlja pisati povijest prehrane, povijest prehrambenih sustava, povijest koja bilježi djelovanje šire zajednice koja u svakom trenu povijesti korespondira s aktualnim potrebama i problemima društva u cjelini. Stoga znanstveni doprinos ovog zbornika možemo sagledati ne samo u okviru etnologije svakodnevice i urbane antropologije nego i mnogih srodnih humanističkih i društvenih disciplina.

Ciljana skupina kojoj je zbornik namijenjen jest vrlo široka, u smislu da će glavna tema u fokusu radova u zborniku pronaći zainteresiranog pojedinca u raznim društvenim krugovima, akademskoj i stručnoj zajednici. Vrlo informativan i sadržajan uvodnik urednica Rubić i Gulin Zrnić slijede znanstveni i stručni radovi u kojima se opisuje današnje stanje urbanog vrtlarenja u Zagrebu (Toš, Dujmović, Dobrić, Gulin Zrnić, Biti i Blagaić Bergman, Jambrešić Kirin, Radovanović, Novak, Trajkov, Pavlović Lučić, Slavuj Borčić, Cvitanović, Lukić), Sloveniji (Gregorčič), Varaždinu (Hanžek), Rijeci (Butorac) i svijetu (Leboš). Jedan dio tekstova obrađuje problematiku nabave hrane u suvremenom trenutku i načine kojima diljem svijeta pojedinci, grupe i zajednice uspijevaju doskočiti masovnoj, industrijskoj proizvodnji namirnica koje su pritom tretirane raznim sredstvima koja

dugoročno ne utječu dobro na okoliš i na zdravlje ljudskog organizma (Janovski, Komazlić, Orlić). Posebnu grupu tekstova čini nekoliko eseja (Jambrešić Kirin, Maleković, Gulin Zrnić, Radovanović) te jedan znanstveni rad o umjetničkim praksama izvedbe lokalnih vrtova (Marjanić).

Iako međusobno različiti, tekstovi u zborniku predstavljaju i problematiziraju fenomen urbanog vrtlarenja, poput radova autora: Toš, Dujmović, Dobrić, te se međusobno nadopunjuju sa svim ostalim tekstovima, opisujući načine nastanka i opstanka urbanih vrtova u raznim gradovima Hrvatske i svijeta, podjednako se baveći i praktičnim problemima urbane agrikulture i promišljanjem tih praksi u cjelini. Posljednji dio zbornika u kojem je nekoliko eseja i znanstvena studija umjetničkih praksi izvedivosti gradskih vrtova svojevrstni je komentar na sukus prethodnih znanstvenih i stručnih tekstova koji se bave urbanim vrtlarenjem i prehrambenim praksama urbanog okruženja.

Kroz tekstove koji su međusobno raznolike analitičke i interpretacijske razine se, osim o nastanku i opstanku inicijativa ubranog vrtlarenja unutar gradova, problematizira odnos čovjeka spram prirode, odnos čovjeka prema hrani, proizvodnji hrane te njezinoj distribuciji. Autori tekstova su ljudi međusobno različitih profesija i interesa što pridonosi pogledu na spomenute teme iz raznih perspektiva pa se tako može čuti glas aktivista ekologa, zaljubljenika praktičara, etnologa, kulturnog antropologa, sociologa. Mogućnost progovaranja o problemima nastanka i opstanka urbanog vrtlarenja i sličnih inicijativa u hrvatskim gradovima, a osobito u Zagrebu, kojemu je posvećeno više tekstova, daje cjelovit pogled na fenomen gradskoga agrikulturnog pokreta. Problemi s kojima se inicijatori – znanstvenici, praktičari, amateri, vrtlari, aktivisti, entuzijasti i drugi susreću, upućuju na odnos gradske uprave i politike prema akcijama koje su vezane uz urbano vrtlarstvo. Naime, da ovakve inicijative zažive i opstanu potrebna je uspješna suradnja gradske uprave i lokalnih zajednica.

O praksama urbanog vrtlarenja i svakodnevice iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive pisala je etnologinja Dunja Rihtman Auguštin u knjizi *Etnologija naše svakodnevice* (1988.). Spomenuta knjiga otvorila je u hrvatskoj etnološkoj i kulturnoantropološkoj znanosti neke nove rukavce znanstvenoistraživačkog interesa za promišljanjem svakodnevice općenito, urbane svakodnevice te, posljedično, i prakse urbanog vrtlarenja. Interes za urbanom antropologijom nastavlja se kroz rad etnologinje Valentine Gulin Zrnić te sporadično kroz radove drugih etnologa i kulturnih antropologa. O praksama urbanog vrtlarenja u Hrvatskoj dosad su uglavnom objavljivani radovi u okviru urbane sociologije, no ne i etnologije i kulturne antropologije.

Stoga je ovaj zbornik doista važan doprinos i hrvatskoj etnološkoj i

kulturnoantropološkoj zajednici jer prvi put okuplja radove s temom urbanog vrtlarenja i pritom suvereno korespondira sa srodnim znanstvenoistraživačkim temama i drugdje u svijetu. Kritičko promišljanje fenomena poput urbanog vrtlarstva omogućuje propitivanje i problematiziranje odnosa između proizvodnje, distribucije i konzumacije hrane u današnje vrijeme te omogućuje istraživanje jedne nove dimenzije društvenosti stanovnika gradova kao posljedicu nastanka urbanih vrtova. Nadam se da ovaj zbornik neće biti jedini te da na njemu interes za ovu temu nikako neće prestati. Smatram da se iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive još mnogo toga o ovoj temi može reći te istraživanje urbanog vrtlarenja ne smatram završenim nego – upravo suprotno – tek započetim.

Melanija Belaj

